

Kobiety z warstwy rycerskiej w dokumentach wielkopolskich z okresu rozbitcia dzielnicowego

Knighthood women in documents of Wielkopolska from the period of the country's fragmentation

AGNIESZKA TETERYCZ-PUZIO

Uniwersytet Pomorski, Instytut Historii, ul. Arciszewskiego 22a, 76-200 Słupsk, Polska,
agnieszka.teterycz-puzio@upsl.edu.pl
ORCID: 0000-0003-1728-3062

Abstract. In the paper, a question is posed about the legal status of knighthood women in Wielkopolska during the country's fragmentation from the 12th century to the early 14th century. The conclusions have been drawn on the basis of documents written in Wielkopolska and in the lands governed by the dukes of the Wielkopolska line of the Piast dynasty, documents issued by the rulers of Wielkopolska or diplomas concerning people connected with Wielkopolska through offices or estates. Sixty-nine documents have been analysed. Most often, women are referred to in the body of the document (in the disposition), rarely in the intitulation (in two cases they appeared as co-authors of documents), and in the testation only as an exception. There are several types of documents in which women are referred. From the documents we learn that women disposed of their property. Estates could be a part of a woman's marriage settlement; widows also made donations to pass on their daughters' dowries. Knights also secured the fortunes of their wives, daughters, and mothers by document, especially through endowments to monasteries. Women were given a certain amount of property for life but were also placed under the protection of the Church. Quite a number of documents mention the salvation of the soul of the donor and his wife. The analysed documents from the 12th to the beginning of the 14th century include diplomas regulating family situations, i.e. not issued for ecclesiastical institutions, although the latter are nevertheless predominant. In the light of the documents analysed, various issues concerning the fate of women are also apparent, e.g. the situation of women following their husbands in the 13th century, or their status after the execution of their husbands. Compared to the neighbouring districts of Mazovia and Krakow and Sandomierz Principalities, Wielkopolska boasts a larger number of documents with mentions of women. An analysis of the documents indicates that women's rights to property and the possibility of disposing of it were recognised in Wielkopolska, although the confirmations of dukes (issued frequently) may suggest that the dispositions made by women were questioned.

Keywords: property status of women, legal position of women, Wielkopolska, 12th c. – the early 14th century.

W polskiej historiografii opracowania naukowe dotyczące kobiet, ich pozycji czy codziennego życia bądź sytuacji prawnej (Gąsiorowski 1995 [red.]; Bogucka 1998; Nowak i Radziwiński 1998 [red.]; Czwojdrak i Kluczek 2015 [red.]; Kołacz-Chmiel 2018; Brzeziński 2021) poświęcone są w większości okresowi późnego średniowiecza. Źródła polskie do początku XIV wieku dostarczają bowiem stosunkowo nielicznych informacji o kobietach z warstw: rycerskiej, mieszczańskiej i chłopskiej. Względnie rzadko wspominane są w dokumentach, nie należały one bowiem do grupy źródtwórczej (Szymczakowa 2010, s. 11). Kroniki przedstawiają przede wszystkim dzieje dynastii, pojawiające się w nich kobiety to głównie jej przedstawicielki. Obyczajowość epoki i w jakimś stopniu codzienność kobiet z warstw rycerskiej i chłopskiej oddają w pewnym zakresie żywoty świętych: św. Stanisława, św. Jadwigi, św. Anny, św. Kingi czy bł. Salomei, w których przywołano liczną i ciekawą galerię ludzi z niższych stanów, w tym kobiety, jednak opisane one zostały głównie w kontekście chorób, które towarzyszą im lub ich bliskim (*Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski* 1987; *Vita Annae ducisse Silesiae* 2004; *Vita et Miracula sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis* 1884; *Vita sanctae Hedwigis ducissae Silesiae* 1884; *Vita sanctae Salomeae Reginae Haliciensis* 1881).

Przy analizie sytuacji prawnej kobiety nie zawsze dostatecznie docenianymi źródłami są dokumenty, wystawiane przez władców, urzędników, przedstawicieli Kościoła czy osoby prywatne. Dokumenty funkcjonują na ziemiach polskich w większej skali w okresie rozbicia dzielnicowego, szczególnie w XIII wieku. W artykule podjęto analizę dokumentów wystawianych w dzielnicy wielkopolskiej oraz na ziemiach zarządzanych przez książąt z wielkopolskiej linii Piastów bądź dokumentów wystawianych przez władców wielkopolskich lub dyplomów dotyczących ludzi związanych z Wielkopolską poprzez urzędy lub posiadłości do początku XIV wieku (DKM 1887; KDM 1886; KDP 1858; KDW 1877; KDW 1878; KDW 1982; KDW 1999; KDW. Edycja elektroniczna; KDW. Seria nova 1975; ZDMaz 1919). Kwerendzie poddano dokumenty zamieszczone w wyżej wymienionych zbiorach dyplomów, wystawione przed rokiem 1320. Jako datę kończącą badania przyjęto symbolicznie moment koronacji Władysława Łokietka, która definitywnie kończyła okres rozbicia dzielnicowego, szczególnie w przypadku ziem zjednoczonych przez Władysława Łokietka, w tym Wielkopolski. Badaniu poddano około 70 dokumentów, w których wymieniane były kobiety z warstwy rycerskiej, żony, córki, matki rycerzy i możnowładców, bo to one w przeważającej mierze pojawiają się w analizowanych dokumentach.

Jak wyglądała sytuacja prawna kobiet w świetle dokumentów w poszczególnych księstwach dzielnicowych? Przemiany gospodarcze i obyczajowe, zachodzące w XIII wieku, związane z wzorcami napływającymi z zachodniej Europy, przyczyniały się do występowania w dokumentach kobiet z warstwy rycerskiej, czy też mieszczeń (Wiesiołowski 1999, s. 42). Na Śląsku kobiety wystawiały dokumenty, choć rzadziej niż mężczyźni, stosunkowo często też je w nich wymieniano. Były

to żony i córki rycerzy oraz mieszczan (Mularczyk 1977, s. 85; Cetwiński 1982; Jurek 1995, s. 61-77), nierzadko występowały też spory majątkowe z udziałem kobiety (Semkowicz 1936, s. 268; Jurek 1998, s. 41). W księstwie krakowsko-sandomierskim w omawianym czasie kobiety pojawiały się najczęściej z mężami lub jako wdowy, dokonując nadań głównie na rzecz Kościoła, bądź były wzmiankowane w związku ze sprawą, która ich dotyczyła. W dokumentach małopolskich wymienione są zwykle kobiety wysoko stojące w hierarchii społecznej księstwa krakowsko-sandomierskiego. Dokumenty, w których wzmiankowane były kobiety, dotyczyły także sporów majątkowych bądź miały charakter poświadczeń książeńcych dla transakcji, do których doszło (Tetrycz-Puzio 2019, s. 93). W dzielnicy mazowieckiej występowanie kobiet z warstwy rycerskiej w życiu publicznym przejawia się również dysponowaniem majątkiem głównie przez kobiety-wdowy bądź wraz ze swoimi mężami. Jednak kobiety pojawiają się w bardzo nielicznych dokumentach, co może być też związane ze stosunkowo małym rozpowszechnieniem zwyczaju wystawiania przez ksiąząt mazowieckich dokumentów na rzecz rycerzy i ich rodzin, znane bowiem mazowieckie dokumenty informujące o nadaniach czynionych przez kobiety lub z ich udziałem zostały w większości wydane w sprawach dotyczących Kościoła, zapewne z inicjatywy zainteresowanych, na przykład biskupów bądź opatów klasztorów (Tetrycz-Puzio 2022). Dokumenty wystawione w wymienionych dzielnicach wskazują na możliwość samodzielnego dysponowania przez kobietę posiadanymi dobrami, choć widoczne jest też kwestionowanie dyspozycji majątkowych kobiet.

Należałoby postawić pytanie, jak często, w jakich okolicznościach i w jakim kontekście kobiety z dzielnicy wielkopolskiej były wymieniane w dokumentach bądź same je wystawiały.

Poza księżnymi-wystawczyniami dokumentów stosunkowo często kobiety wystawiały dokumenty jako przeorysze zarządzające klasztorami. Zdarzało się, że pochodziły one z rodzin rycerskich, choć przeoryszami klasztorów nierzadko były kobiety z dynastii panującej. W dokumentach wielkopolskich stosunkowo często wymieniana była opatka z Trzebnicy, Gertruda, wywodząca się z książeńczej rodziny. Gertruda, córka Henryka Brodatego, została mniszką w 1212 roku, następnie około 1232 ksienią zakonu trzebnickiego, zmarła zaś po 1268 roku (Kozłowska-Budkova 1948-1958, s. 407). Klasztorem cysterek w Owińskach zarządzała siostra Przemysła I, Anna, która jest na przykład odbiorcą dokumentu Przemysła II z 3 lipca 1280 roku (*abbatissa i domicella de Ovensko*) – w sprawie potwierdzenia dotychczasowych przywilejów (KDW 1877, t. 1, nr 496).

Przeorysze klasztorów pochodziły także z warstwy rycerskiej, jak występująca w latach 90. XIII wieku *domina Ufrozina miseracione divina abbatissa Trebnicensis* (*Slesisches Urkundenbuch* 1998, nr 106, 172). Bardzo często przełożone klasztorów nie były wymieniane imiennie, jak w przypadku klasztoru w Ołoboku. 11 maja 1253 roku w Gnieźnie Przemysł I i Bolesław I nadali klasztorowi cysterek w Ołoboku prawo wolnego targu w Łubnicach i Ołoboku oraz zezwalali na

lokację czterech wsi klasztoru na prawie średzkim (Ołobok, Ochędzin, Mieleszyn, Skromlin). W dokumencie wspomniano bezimiennie opatkę i konwent. Być może taka forma dokumentu nie została intencjonalnie wybrana przez wystawcę, badacze zauważyli bowiem w tym dokumencie wykorzystanie formularza cysterskiego (Bielińska 1967, nr 1, s. 330-331).

Na podstawie dokumentów książęcych możemy domyślić się współpracy między przeoryszami klasztorów a księżnymi wielkopolskimi, na przykład kiedy Bolesław książę wielkopolski 6 grudnia 1266 roku w dyplomie dla klasztoru cysterek w Ołoboku przesunął dzień targu we wsi klasztoru w Łubnicach z soboty na środę ze względu na odbywające się w soboty targi w pobliskim Bolesławcu, wspomniawszy, że stało się to na skutek działania księżnej Heleny oraz opatki Elżbiety, współpracujących z Konradem, związanym z klasztorem (KDW 1877, t. 1, nr 421; zob. Bielińska 1967, s. 290, nr B 68).

Możliwe, że posługiwano się formularzem zarówno w wyżej wymienionych dokumentach, jak i w dyplomach arcybiskupa gnieźnieńskiego, który podobnie jak książę często nie wymieniał imiennie przełożonej klasztoru. 16 września 1262 roku w Sieradzu arcybiskup gnieźnieński Janusz za zgodą kapituły przyznał opatce i klasztorowi cysterek w Ołoboku dziesięcinę ze wsi Skromil (Bielińska 1967, s. 332-333, nr 2). 20 lutego 1292 roku arcybiskup gnieźnieński Jakub z polecenia stolicy apostolskiej ustanowił opiekuna dla cysterek w Ołoboku i wyznaczył do tej funkcji Mikołaja, kantora kapituły poznańskiej i prepozyta kaliskiego. W dokumencie wspomniano opatkę i siostry, ale podobnie bez wymieniania ich imion (KDW 1877, t. 1, nr 681; Bielińska 1967, s. 317, nr AG 51).

Z warstwy rycerskiej zapewne wywodziła się niewymieniona z imienia opatka z Ołobok, która w 1319 roku wydała dokument w sprawie wsi Uszew (KDP 1858, t. 3, nr 78) oraz Fenenna – opatka (*abbatissa*) klasztoru cysterek w Owińskach, ratyfikująca 27 marca 1326 roku wyrok polubowny w sporze pomiędzy klasztorem owińskim a konwentem w Bierzwniku. Warto wspomnieć ten dokument, ciekawa jest bowiem lista świadków, złożona z kobiet, co zdarzało się niezwykle rzadko: przeorysza (*priorissa*) Saula, jej zastępczyni (*subpriorissa*) Miroslawa, szafarka (*celleraria*) Osanna, zapewne późniejsza opatka, stróżka/kucharka (*custode*) Sulisława i śpiewaczka (*cantrice*) Beniamina (KDW 1999, t. 12, nr 1723).

Kobiety wywodzące się z Wielkopolski, związane z tutejszymi klasztorami, wspomniane były także w żywotach świętych, na przykład w żywocie św. Jadwigi. Bliską osobą dla księżnej Jadwigi była Raclawa, zakonnica w klasztorze trzebnickim, jednak w dzieciństwie przebywająca w klasztorze w Owińskach, wychowywana przez Jadwigę (*Legenda świętej Jadwigi* 1993, s. 65-66). Z warstwy rycerskiej wywodziły się też kobiety uzdrowione za sprawą księżnej Jadwigi, na przykład Bogusława, żona Szymona, kasztelana gnieźnieńskiego, cierpiąca na ból głowy (*Legenda św. Jadwigi* 1993, s. 88).

W jakim charakterze występowały kobiety z warstwy rycerskiej w dokumentach wielkopolskich? W jednym ze starszych dokumentów dotyczących Wielkopolski

została wspomniana Sulisława. Mieszko Stary 28 kwietnia 1145 roku miał potwierdzić nadania rycerzy dla klasztoru w Trzemesznie. Wśród licznych darczyńców wymieniony został, obok brata Trojana, Janusz z rodu Powalów. Czytamy w dyplomie także, że przekazał on wraz z żoną Sulisławą dochody z Wyszogrodu na rzecz klasztoru w Trzemesznie (KDW 1877, t. 1, nr 11). Dokument choć uznany za falsyfikat, pochodzący z XIII wieku, w ocenie badaczy stanowi cenne źródło do badań stosunków majątkowych klasztoru (Dobosz 1995, s. 87-106; zob. Dorzewska 2013, s. 11, 45).

Znamy tylko imię Sulisławy, nie wiemy, z jakiego pochodziła rodu, czy też kim byli jej rodzice. W sytuacji, kiedy dotarcie do informacji dotyczącej kobiety jest trudne, a wręcz niemożliwe, dobrą metodą może być przyjrzenie się sytuacji rodzinnej poprzez prezentację osoby jej męża bądź innych wymienianych przez źródła członków rodziny. Janusz Wojślavic z rodu Powalów, mąż Sulisławy, to syn Dobromiły, córki Kiełcza, oraz Wojysława Powaty – jednego z wpływowych możnych przełomu XI i XII wieku, wychowawcy Bolesława Krzywoustego (krewnego lub powinowatego Sieciecha), komesa wrocławskiego (1097-1099), identyfikowanego ze stolnikiem z 1113 roku, współfundatora klasztoru św. Krzyża na Łysej Górze. Synami Janusza i zapewne Sulisławy byli Żyra – późniejszy wojewoda mazowiecki (zm. około 1187 r.) i Sasin (Wroniszewski 2000, s. 628). Ich nieznaną z imienia córką wyszła około 1150 roku za mąż za księcia pomorskiego i została matką Sambora, zarządzającego Pomorzem Gdańskim (1150-1205). Według kroniki Mistrza Wincentego, Sambor, ustanowiony przez Kazimierza Sprawiedliwego namiestnikiem Pomorza (Śliwiński 2006, s. 17-18), był siostrzeńcem wojewody mazowieckiego Żyry (Mistrz Wincenty tzw. Kadłubek 1996, IV, 8, s. 200). Jest to jeszcze czas kształtowania się elit dzielnicowych, można jednak uznać, że domniemani synowie Sulisławy to możni związani przede wszystkim z dzielnicą mazowiecką. W starszej literaturze ród Powalów wywodzono z Niemiec, obecnie część badaczy między innymi na podstawie imion – Trojan, Olt, Sasin – wskazuje na związki z terenem Prus. Najstarsze osadnictwo rodu lokalizuje się na terenie Mazowsza (Bruski, Powierski i Śliwiński 1993, s. 66-67, 115-122). Tam zapewne znajdowały się posiadłości męża Sulisławy, choć omawiany dokument sugeruje też związki rodu z księciem wielkopolskim, Mieszkiem Starym i rozlokowanie posiadłości także w Wielkopolsce.

Komes Trojan, wspomniany w omawianym falsyfikacie brat Janusza, a więc szwagier Sulisławy, miał po 1147 roku przekazać klasztorowi w Trzemesznie dwie wsie – Pikutkowo i Grabunowo wraz z jazem na Wiśle, a Janusz – wieś Strzelno z użytkami. Według falsyfikatu z 1145 roku, komes Janusz zbudował w Trzemesznie kościół pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty i uposażył go czterema wsiami (Sierakowo, Ostrowite, Januszowo, Chorzelino) oraz dochodami z grodu w Wyszogrodzie, wsią Łoskuń i jazem w Dobrej (Dobosz 2002, s. 392). W opinii niektórych historyków Janusz mógł sprawować u boku Mieszka Starego urząd kasztelana wyszogrodzkiego, według bowiem informacji z dokumentu Wyszogród

otrzymał Janusz wraz z żoną Sulisławą jako wynagrodzenie za oddane przysługi na rzecz księcia Mieszka Starego (Dorszewski 2013, s. 169-170) i razem przekazali na rzecz klasztoru dochody z karczem, targów i komory celnej w Wyszogrodzie (Dorszewski 2013, s. 190).

W zbliżonym okresie, kiedy kształtowały się elity poszczególnych dzielnic, działał też Zbylut z rodu Pałuków, który należał do donatorów klasztoru w Mogilnie, ufundował też klasztor cysterski w Łeknie. Zbylut zapewne współdziałał z arcybiskupem gnieźnieńskim Janikiem i na rzecz nowej placówki przekazał na mocy dokumentu z 1153 roku wsie Rgielsko, Straszewo i Panigródz oraz targ i karczmę w Łeknie. Jego żona, niewymieniona z imienia, miała dać Gościeszyn i Kaczkowo, synowie – Pokrzywno, a bratankowie Sławnik i Piotr – Mokronosy (KDW 1877, t. 1, nr 18; zob. Dobosz 2002, s. 394).

Jeden z najstarszych przypadków wzmiankowania kobiet z rodziny rycerskiej (jednak jako *uxor*, bez podania imienia) znajdujemy w dokumentach patriarchy Monacha z 1198 roku, dotyczących dóbr nadanych na terenie ziem polskich klasztorowi w Miechowie, gdzie są informacje nie tylko o nadaniach czynionych przez możnych z żonami, na przykład Gerlocha z żoną, ale też przez same kobiety z synami, na przykład: *Uxor Gneomiri cum filio suo dedit Lantkovic... Uxor Wseborii pro eius anima et sua et filiorum suorum dedit villam que dicitur Golchovo cum suis pertinentiis*. Nadania w Wielkopolsce dotyczy informacja o darowiźnie księżnej wielkopolskiej: *Ducissa de Guenezne dedit Grodiz cum tawerna* (ZDMaz 1919, nr 143; KDM 1886, t. 2, nr 375; KDW 1877, t. 1, nr 34); *ducissa Eudoxia dedit Grodist* (KDM 1886, t. 2, nr 376). Księżna nadała wieś Grodzisk z karczmą, nad rzeką Prosną, koło Pleszewa (Sikora 1974, s. 47-48). W dokumencie wymieniono też inne żony książąt piastowskich, panujących na ziemiach polskich, imieniem wspomniano Helenę, żonę Kazimierza Sprawiedliwego oraz pierwszą żonę Mieszka III – Elżbietę. Na podstawie omawianego dokumentu widać, że uwzględniano prawa kobiet do dysponowania własnością, z drugiej strony występują one bezimiennie, jako żony, czyniąc nadania z mężami lub synami. Z imienia wymieniono jedynie księżne. Trudno jednoznacznie wskazać, dlaczego tak się działo, niewykluczone, że dokument mógł być spisany na podstawie dostarczonych informacji, w których nie było imion kobiet obdarowujących klasztor, z wyjątkiem imion księżnych.

Wymienione dokumenty pozwalają przyjąć, że kobiety w XII wieku miały udział w decydowaniu o nadaniu nieruchomości, na przykład Sulisława, żona Janusza, żona Zbyluta czy żony możnowładców z dokumentu Monacha.

Z dyplomu księcia wielkopolskiego Władysława z 1211 roku dowiadujemy się, że Sławnik z rodu Pałuków, chcąc zapewnić odpowiedni posąg swojej córce, uzyskał od klasztoru 20 grzywien srebra na trzy lata, zastawiając dwa jeziora oraz przylegające do nich wsie Durowo i Słosin (KDW 1877, t. 1, nr 69). Prawdopodobnie pożyczki nie spłacono w pełni, bo spór o posiadłości ciągnął się przez ponad wiek (Kostyrko 2020, s. 15). W 1214 roku książę Władysław potwierdził,

że syn Sławnika, Piotr, który był mnichem we wspomnianym klasztorze, przekazał klasztorowi dwie wsie: Rakowo i Gromadno (DKW, t. 1, nr 82), w 1216 roku jego krewny, Świętosław, czyniąc rozporządzenia testamentowe i zapisując część posiadłości klasztorowi w Łeknie, zabezpieczył przyszłość żony przez wydzielenie Siedlecza i Białośliwia. Jako świadkowie wystąpili: opat i bracia z klasztoru (KDW 1877, t. 1, nr 88). Niewykluczone, że Świętosław zamierzał wyruszyć na jakąś wyprawę wojenną, może na przykład do Ziemi Świętej, i chciał zabezpieczyć losy żony. W przypadku obu dokumentów donatorom chodziło o zabezpieczenie przyszłości najbliższych kobiet, żony czy córki.

Warto podkreślić, że w świetle dokumentów uważano kobietę za uprawnioną na równi z mężczyzną do udziału w majątku rodzinnym. Kobieta niezamężna miała prawo do dożywotniego utrzymania z majątku rodzinnego, w chwili wyjścia za mąż należał jej się posag, w świetle dokumentów wielkopolskich początkowo w formie pieniężnej i w ruchomościach, później od połowy XIII wieku w dobrach nieruchomościach (Winiarz 1898, s. 1-4).

W jednym z wcześniejszych dokumentów dotyczących Wielkopolski wymieniona została Raclawa, która pojawiała się w źródłach w latach 1245-1263 jako „wdowa po komesie Klemensie” z rodu Gryfitów albo „wdowa po komesie Klemensie niegdyś kasztelanie krakowskim” (który zginął w bitwie z Mongołami pod Chmielnikiem). Z takim tytułem została ona wymieniona 6 lutego 1245 roku w dokumencie arcybiskupa gnieźnieńskiego Gedki, wydanym w sprawie nadań dóbr usytuowanych w kasztelanii kaliskiej, poczynionych przez Wierzbietę i Raclawę dla żeńskiego klasztoru cysterskiego w Łubnicach (KDW 1877, t. 1, nr 244; zob. Wójcik 1993, s. 49).

Raclawa była córką Zbrośława ze Śmicza, komesa Opola, posiadacza Kolnowic i Wierzbna, siostrą żony Jaksy z rodu Lisów (Kruszewski 2018, s. 81; 2019, s. 32-33), żoną Klemensa z rodu Gryfitów. Przedstawiciele tego rodu po upadku stróży na pograniczu pruskim w 1225 roku znaleźli się na ziemiach rządzonych przez Henryka Brodatego, który po śmierci Władysława Laskonogiego władał też częścią Wielkopolski. To dzięki koligacji z Raclawą Klemens zajmował wysokie stanowiska w hierarchii urzędniczej, co stało się za wstawiennictwem teścia Klemensa (Wójcik 1993, s. 47). Tenże możnowładca oraz jego zięciowie i spokrewnieni z nimi panowie sprawowali urzędy na dworach książąt śląskich (Maciejewski 2002, s. 87).

Rodzina Klemensa była blisko związana z instytucjami kościelnymi, jego córka to zakonnica, brat Andrzej został biskupem płockim, Wierzbietą był zakonnikiem, syn brata Janka, Sulisław, także był zakonnikiem. Klemens związany był z fundacją benedyktynek w Staniątkach, jego żona, córka i brat mieli optować za sprowadzeniem benedyktynek, natomiast śląska para książęca, Jadwiga i książę Henryk Brodaty, fundatorzy klasztoru trzebnickiego, mający wpływ na Klemensa, naciskali na sprowadzenie cysterek. Po śmierci Klemensa trwał spór między cystersami a benedyktykami o fundację łubnicką, który zakończył się właśnie 6 lutego 1245

roku (Kucharski 2002, s. 68-73). Zdaniem G. Kucharskiego, przywilej fundacyjny wystawiono między 1239 a 1241 rokiem bez współdziału żony i brata, może wbrew ich woli, mieli oni bowiem być niechętni cysterkom, chcąc fundację oddać mniszkom ze Staniątek. Jednak w rzeczywistości Raclawa mogła mieć pretensje jedynie do dóbr będących zabezpieczeniem wiana (Kucharski 2002, s. 73-74, 80).

Po śmierci Klemensa w 1241 roku patronat nad fundacją łubnicką znalazł się w rękach jego brata Wierzbity, prepozyta klasztoru benedyktynek w Staniątkach, i Raclawy, wdowy po Klemensie, przypuszczalnie przebywającej w tym klasztorze. Zasadzenie klasztoru nastąpiło w latach 1241-1244, mniszki przybyły do Łubnic z Ołoboku, było ich około sześciu, a klasztorem zarządzała ksieni ołobocka. Z dokumentu arcybiskupa Pełki z 1245 roku wynika, że ksieni ołobocka nosiła się z zamiarem ściągnięcia do Ołoboku konwentu łubnickiego, czemu przeciwstawili się Raclawa i Wierzbity, gdyż zastrzegli sobie, iż w razie kasacji klasztoru w Łubnicach fundacja Klemensa przejdzie na klasztor benedyktynek w Staniątkach, jednak zgodziliby się na przeniesienie konwentu do Łubnic, co by wzmocniło klasztor łubnicki. W 1249 roku konwent ołobocki został przeniesiony do Łubnic z powodu ciężkiego położenia finansowego cysterek ołobockich, po 1253 roku jednak cały konwent przeprowadził się znowu do Ołoboku (Kucharski 2002, s. 82, 86).

Wyrazista wydaje się postawa Raclawy odnośnie do opisywanych wydarzeń, zdaje się też, że stanowczo opowiadała się za przekazaniem fundacji mniszkom w Staniątkach. Kierowała się też zapewne kwestiami osobistymi, Raclawa miała bowiem córkę Wyszeniegę, mniszkę, wymienioną przez Konrada Mazowieckiego w 1242 roku, kiedy ta otrzymała od księcia jako zakonnica w Staniątkach zatwierdzenie wsi Niemodlin, z woli ojca (KDM 1886, t. 2, nr 419). W 1260 roku w Krakowie Raclawa, jako wdowa po komesie Klemensie, dała swojej córce Wyszeniedze część wsi Uszew, którą Pomnan i jego braci nabyli od księcia Bolesława Wstydlwego, klasztor w Ołoboku dostał drugą część wsi (KDM 1886, t. 2, nr 456; zob. Lisiewicz 1892, s. 100).

Sama Raclawa pojawiała się też wielokrotnie w dokumentach wydawanych przez władców krakowsko-sandomierskich, co też wskazuje na przenikanie elit, zwłaszcza w okresach walk o władzę, prowadzących do częstych zmian granic terytoriów zarządzanych przez poszczególnych książąt. Przypuszczać można, że Raclawa należała do osób zaufanych księżnej krakowsko-sandomierskiej, Grzymisławy (zm. 1258), co sugeruje dokument Bolesława Wstydlwego z 1262 roku potwierdzający przynależność wsi Staniątka z Kargowem do zakonnic z klasztoru w Staniątkach, gdzie książę wspomniął Raclawę jako wierną (nieżyjącą już wtedy) matkę księcia Grzymisławie (KDP 1858, t. 3, nr 39, 40). Raclawa żyła dłużej od męża o niemal 20 lat. Według Jana Długosza, Klemens i Raclawa zostali pochowani w Staniątkach, fundacji Klemensa i jego rodziny, w oddzielnych grobowcach w zakrystii kościoła benedyktynek (Długosz 2009, ks. 7, s. 114).

Raclawa pojawiła się jeszcze w innym źródle, w *Żywocie błogosławionej Salomei*, jako duch. Napisany po 1273 roku żywot opowiada, jak to do umierającej

Elżbiety, wdowy po Przybysławie, we śnie przybyło kilka postaci: Najświętsza Maria Panna, błogosławiona Salomea oraz Raclawa, opiekunka Elżbiety z dzieciństwa, która przyniosła wieści, że stryj i inni polegli w walce z Mongołami dostąpili zbawienia (*Vita sanctae Salomeae Reginae Haliciensis* 1881, s. 788; zob. Kürbis 1958, s. 154). W świetle tego źródła ujawnia się jeszcze jedna rola sprawowana przez Raclawę, była ona opiekunką Elżbiety, być może wychowującej się na jej dworze. Elżbieta to przedstawicielka rodu Gryfitów, przypuszczalnie córka jednego z braci Klemensa, zapewne Jana, i siostra kanonika krakowskiego Sulisława (Wojciechowski 1992, s. 191-194).

Kobiety zostały dość licznie wymienione jako czyniące nadania dla klasztoru w Paradyżu. Fundatorem klasztoru był komes Bronisz (Koczy 1936, s. 473), który w dokumentach przywoływał osobę swojej żony. Według A. Małeckiego, Bronisz legitymował się herbem Łódzia (Małecki 1890, s. 30). M. Bielińska uznała, że wywodził się on z rodu Doliwów lub Pomianów (Bielińska 1967, s. 197). W opinii J. Bieniaka kryterium imionowe sugeruje jego pochodzenie z rodu Pomianów (Bieniak 1978, s. 189, 207), K. Benyskiewicz z kolei uznał Bronisza za jednego ze znacniejszych przedstawicieli Doliwów i stronnika księcia wielkopolskiego w konflikcie Władysława Odonica z Henrykiem Brodatym (Benyskiewicz 1997, s. 150).

W dokumencie dla klasztoru w Paradyżu z 29 stycznia 1230 roku *Bronissius Dei gracia nobilis comes Poloniae* nadmieniał o zgodzie na przeprowadzone czynności ze strony brata Sędziwoja i jego syna Jarosława oraz żony (niepodanej z imienia), a także rodziców. Jako świadkowie wystąpili: książe wielkopolski Władysław, biskup poznański Paweł, opat Henryk, pleban z Paradyża Wilhelm, brat Bronisza Sędziwoj, Wisota syn Hugona, kasztelan z Międzyrzecza Teodoryk i syn jego Jan, wymieniono też notariusza Bronisza – Gotarda (KDW 1877, t. 1, nr 126). W kolejnym dokumencie, wystawionym tego samego dnia, *Bronisius Dei miseratione comes et fundator coenovi in Paradiso* dodał zastrzeżenie, że wymienione w dokumencie posiadłości staną się własnością klasztoru w Paradyżu po śmierci Bronisza i jego żony (KDW 1877, t. 1, nr 128, zob. KDW 1877, t. 1, nr 193, 198, 217). Władysław Odonic w 1236 roku potwierdził nadania Bronisza, wspominając, że uczynione one zostały za zgodą braci: Sąda i Jarosława, oraz syna brata Galona, rodziców i żony, natomiast we władanie klasztoru miały przejść dopiero po śmierci Bronisza i jego małżonki (KDW 1877, t. 1, nr 194). W jednym z kolejnych dokumentów wydanych na rzecz klasztoru w Paradyżu 8 października 1240 roku Bronisz potwierdził wszystkie swoje nadania, zaznaczając, że robi to dla zbawienia siebie i żony (KDW 1877, t. 1, nr 225). Bronisz zapisał klasztorowi Gościchów, który miał się stać siedzibą klasztoru, a po ich śmierci własnością klasztoru miały być także inne dobra. Jako ciekawostkę należy uznać, że konsekwentnie, w każdym dokumencie, przywoływano osobę żony Bronisza jako uczestniczącą w całym przedsięwzięciu, nie podając jednak jej imienia. Wzmianki o uczestnictwie żony zapewne miały zabezpieczać klasztor przed ewentualnymi roszczeniami krewnych, ale jednocześnie wskazują one na prawa żony do darowanych posiadłości.

Nic właściwie nie wiemy o żonie Bronisza, nie znamy jej imienia, nie wiemy o potomstwie pary. Skoro nie zostały wymienione w dokumentach, zapewne Bronisz i jego żona nie mieli dzieci albo ich dzieci zmarły we wcześniejszym okresie. Żona Bronisza wywodziła się zapewne z wyższej warstwy rycerstwa. Termin komes sugeruje wysoką pozycję społeczną Bronisza. Zdaniem A. Rutkowskiej-Płachcińskiej, wskazuje na przynależność do wyższej warstwy rycerstwa (Rutkowska-Płachcińska 1950, s. 676-685), był bowiem używany jako tytuł naczelnika okręgu administracyjnego, bądź stanowił określenie świeckich członków elity społecznej, dostojników książęcych i możnowładców (Bogucki 1992, s. 14), zatem przysługiwał on wyższym urzędnikom, tj. namiestnikom prowincji, wojewodom, kasztelanom i niektórym urzędnikom dworskim (Bogucki 1972, s. 20-28, 103). Trzeba zauważyć, że Bronisz używał tytułatury typowej dla książąt: „z Bożego miłosierdzia” (KDW 1877, t. 1, nr 128), „z Bożej łaski” (KDW 1877, t. 1, nr 225), co też świadczy o jego pozycji.

Podobnie w dokumencie Przemysła I z 29 czerwca 1250 roku dla klasztoru w Paradyżu nie wymieniono z imienia wspomnianej w dyplomie kobiety. Przemysł I zaświadczył, że Sulisław, syn Broda z Wyszanova za zgodą brata, żony i synów dał Dutsko klasztorowi w Paradyżu. Jako świadków tego dokumentu wymieniono, obok osób duchownych, kilku kasztelanów (KDW 1877, t. 1, nr 286). Jeszcze jedna kobieta została bezimiennie wspomniana w dokumencie dla klasztoru w Paradyżu. Bolesław Pobożny potwierdził 30 czerwca 1261 roku dokument Jarosta, wskazując, że jeśli jego żona chciałaby pozostać we wdowieństwie, może przebywać w majątku aż do śmierci (KDW 1877, t. 1, nr 391). Dyplom Jarosta syna Fała (Chwała), brata Sędziwoja i Mikołaja, dotyczący zamiany dóbr między Jarostem, sędzią Bolesława Pobożnego (*Urzednicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy* 1985, s. 29, nr 72), a cystersami paradyskimi z 29 czerwca 1256 roku spisany został przez odbiorcę (pisarz Erwin) w scriptorium paradyskim (KDW 1877, t. 1, nr 342; zob. Bielińska 1967, s. 203).

Nadanie dla klasztoru w Paradyżu (dotyczące wsi Gostin i Rubinów) czynił również 23 czerwca 1236 roku komes Przybigniew wraz z matką Wojciechą i żoną Zdzisławą, co potwierdził swoją pieczęcią (KDW 1877, t. 1, nr 190). Podkreślić należy, że wystąpiły one jako współwystawczynie dokumentów, wymieniono je bowiem imiennie w intytulacji. Za zgodą żony (tym razem niewymienionej z imienia) komes Przybigniew 25 czerwca 1236 roku uczynił też kolejne nadanie dla klasztoru w Paradyżu (KDW 1788, t. 1, nr 191).

Imiennie wspomniana została kobieta w innym dokumencie dla cystersów z Paradyża wystawionym w 1249 roku przez Bodzantę (Bożętę), komesa z Widzimia, który czynił rozporządzenia wraz z matką o imieniu „Bialadama” i bratem Myronem, świadkami dokumentu byli bracia zakonni (KDW 1877, t. 1, nr 280). Bodzanta był synem Janusza Henrykowica z rodu Niałków-Jeleni. Warto wskazać, że otwierał on listę świadków wspomnianego wyżej dokumentu fundacyjnego klasztoru w Paradyżu w 1236 roku (KDW 1877, t. 1, nr 193). Bodzanta pełnił później,

w 1261 roku, urząd kasztelana zbąszyńskiego oraz (od 1271) kasztelana łędzkiego (*Urzednicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy* 1985, nr 421, 255). Istotnym faktem z życia Bodzanty, który miał wpływ na poczynione przez niego nadania dla klasztoru w Paradyżu, był jego pobyt w niewoli jeszcze jako zapewne młodego człowieka, może podczas ataku margrabiów brandenburskich na Sanok w 1238 roku (Spors 1976, s. 108-110) bądź w czasie ataku na Wielkopolskę wojsk księcia Bolesława Rogatki w 1246 roku (Śliwiński 1993, s. 314). W dokumencie Przemysła I z 1 czerwca 1246, uznanym za falsyfikat (*Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 3, s. 576), książę zatwierdził nadanie Lubrzy klasztorowi w Paradyżu, z którego dowiadujemy się, że Bodzanta odwdzięczał się za zaangażowanie opata w Paradyżu w wykupienie go z niewoli u Niemców (KDW 1877, t. 1, nr 252). Z dokumentu z 1249 roku wiemy, że Bodzanta oddał wieś Lubrze braciom w Paradyżu. Na wykup poszło 40 grzywien. Lubrza warta była 30, Bodzanta dopłacił 10 (Śliwiński 1993, s. 314). Potomkowie Bodzanty zgłaszali pretensje do tych posiadłości, w 1293 roku Przemysł II wydał bowiem wyrok w sprawie żądania synów Bodzanty – Mikołaja i Jana – dotyczącego zwrotu Lubrzy, z czego oni zrezygnowali po otrzymaniu 210 grzywien złotych polskich (KDW 1878, t. 2, nr 700). Matka Bodzanty, Bialadama, została wymieniona w dokumencie ze względu na prawa do darowanej rodzinnej wsi, ale być może także brała udział w procesie wykupu syna. W dokumentach nie pojawia się żona Bodzanty, wiemy, że miał on dwóch synów, przypuszczalnie jednak zawarł związek małżeński z nią w późniejszym czasie, niż wystawiono wspomniane dokumenty.

Warto wskazać na rolę zakonników z Paradyża w wykupieniu rycerza. Z dokumentu wynika, że władca nie był zobowiązany do ustalenia miejsca pobytu jeńca ani prowadzenia pertraktacji o jego wykupienie, robili to członkowie rodziny i przyjaciele jeńca, zwykle władca regulował rachunek (Śliwiński 1993, s. 320). Jak widać jednak z powyższego przypadku, nie zawsze tak się działo. W tym zakresie wyróżniał się Śląsk, gdzie pod wpływem zachodnioeuropejskim panujący miał troszczyć się o los jeńca. Ciekawa jest kwestia wysokości opłaty za wykup z niewoli, w Wielkopolsce wynosiłaby około 40-50 grzywien srebra (Śliwiński 1996, s. 237-238).

Podobny przypadek uczestniczenia w nadaniu matki ofiarodawcy klasztoru w Paradyżu miał miejsce w 1241 roku. Komes Janusz, syn Secemy, miał nadać opatowi Paradyża wieś Lubinicko, za zgodą matki swojej Krajny – Crayne (KDW 1877, t. 1, nr 230). W tym dokumencie pojawia się formuła zgody udzielonej przez matkę: *cum consensu*. Dokument jednak uznawany bywa za fałszerstwo (Bielińska 1967, s. 197).

Ze względu na pewne podobieństwa w formułach dokumentów zastanowić się należy, gdzie spisano powyższe dokumenty. W przypadku klasztorów często spisywali je odbiorcy i oni przekładali wystawcy gotowy dyplom (Bielińska 1967, s. 38). Kancelaria niektórych klasztorów w Wielkopolsce była zorganizowana równie dobrze, a czasami lepiej niż kancelarie książąt wielkopolskich (Sikora 1969,

s. 204). Klasztory cysterskie wykorzystywały formularz zaczerpnięty z zachodnich ośrodków. Skryptorium paradyjskie uchodziło za jedno z najsprawniej działających skrytoriów (Bielińska 1967, s. 230-231), w klasztorze istniał zaś wzór formularzy, formuły powtarzają się bowiem w dokumentach od różnych wystawców w latach 1230-1278 (Sikora 1969, s. 199). Jednak zarówno Bronisz, jak i Przybigniew mogli dysponować własną kancelarią (Bielińska 1967, s. 197). W dokumencie Bronisza pojawił się *Gotardus notariusz meus* (KDW 1877, t. 1, nr 126), natomiast w aktach Przybigniewa wśród świadków występują *Wilhelmus de Bukove capellanus noster, capellanus noster Jacobus* (KDW 1877, t. 1, nr 190), oraz *Wilhelmus sacerdos de Bucove, prokurator meus Sedelis, capellanus meus Jacobus* (KDW 1877, t. 1, nr 191). Pierwsze dwa dokumenty Bronisza dla klasztoru wystawione w 1230 roku mógł spisać notariusz Bronisza Gotard, choć niewykluczony, zdaniem M. Bielińskiej, był udział pisarzy paradyjskich, także przy wystawianiu książęcych dokumentów, jednak pozostałe dokumenty Bronisza oraz dyplomy Przybigniewa i Bodzanty badaczka zaliczyła do dyktatu Paradyża (Bielińska 1967, s. 198-200, 204). Ciekawy jest fakt, że z wyjątkiem dokumentów Bronisza oraz aktu Przemysła I, w pozostałych dokumentach wymienione są imienia kobiet biorących udział w czynnościach prawnych lub wspomnianych w dyplomach.

Informacje o nadaniach czynionych przez kobiety pojawiają się w dokumentach wystawianych dla klasztoru w Obrze. 24 sierpnia 1249 roku książę Przemysł I w obecności wysokich dostojników w Zdunach pod Miliczem przyznał klasztorowi w Obrze wieś Rokietnicę. Działo się to w miejscu położonym przy granicy ze Śląskiem, zapewne dokument został wystawiony tuż przed wyprawą przeciwko Bolesławowi Rogatce, w oczekiwaniu na wojska brata — Bolesława Pobożnego. Zduny były dobrym punktem dla koncentracji rycerstwa zarówno poznańskiego, jak i gnieźnieńsko-kaliskiego, wkrótce zatem ruszyła wyprawa wielkopolska na ziemię Bolesława Rogatki (Jurek 1987, s. 83). Wspomniany dokument z 24 sierpnia 1249 roku zawiera książęcy wyrok w sporze między komesem Baranem a klasztorem w Obrze. Z dokumentu Przemysła I dowiadujemy się, że Stronislawa, wdowa po komesie Andrzeju, matka Wojciecha, nadała klasztorowi w Obrze wieś Rokietnicę (koło Świebodzina), wbrew protestom komesa Barana i jego krewnych. Dobra te otrzymała od ojca swojego, komesa Wilka, jako posag. Komes Baran miał się nie stawić, gdy zapadł wyrok. Posiadłość została też zwolniona od wymienionych powinności wobec księcia, na przykład stróży i przewozu. Książę, aby darowizna nie była kwestionowana, potwierdził ją mocą swojego dokumentu i pieczęci. Obecni byli: wojewoda Bogumił, sędzia Domaradz, podkomorzy Bogusza, Bodzanta, syn Janusza, Marso, syn Macharego, Michał, notariusz księcia i inni (KDW 1877, t. 1, nr 278; Bielińska 1967, s. 245, nr P27). Możemy się domyślać, że Stronislawa po śmierci męża zapewne wstąpiła do klasztoru, komes Baran zakwestionował jednak jej nadanie na podstawie prawa bliższości, ale nie zjawiał się potem na wyznaczonej rozprawie. Książę przyznał Rokietnicę klasztorowi wieczystym prawem dziedzicznym (*Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 3, s. 390-391;

zob. Krasoń 1950). Stronisława w dokumencie określona została jako *comitissa*, co oznacza żonę komesa. Jej nadanie zostało uznane za uczynione zgodnie z prawem. Istotny może też być tu odbiorca, czyli instytucja kościelna, często bowiem spory rycerzy z Kościołem rozstrzygano na korzyść instytucji kościelnej.

Baran, należący do kręgu rodzinnego Stronisławy, znany z dokumentu z 1249 roku, jest identyfikowany z Blizborem, synem Piotra Detleba (Benyskiewicz 2004, s. 65-66). W świetle ustaleń F. Sikory Blizbor sprawował funkcję sędziego poznańskiego (1275 r.) i pojawił się jeszcze kilkakrotnie w dokumentach (Sikora 1964, s. 62-63). Jest o nim wzmianka także w *Roczniku kapituły poznańskiej*, w związku z jego procesem z Baszkiem, kustoszem poznańskim, dotyczącym praw do obu brzegów rzeki Warty, na przykład w kwestii połowu ryb, co miał sobie uzurpować, wbrew prawu kościoła św. Piotra (*Rocznik kapituły poznańskiej* 1962, 77, s. 39). Zatem wydaje się, że Baran/Blizbor był człowiekiem raczej konfliktowym, wchodzącym w spory i nierzadko procesującym się, przynajmniej w pewnym okresie swojego życia. W *Liber fraternitatis Lubinensis* komes Blizbor został wspomniany ze swoją żoną Spetosławą (*Liber fraternitatis Lubinensis* 1888, s. 581). W źródle tym znajdujemy spisy dobroczyńców klasztoru wraz z żonami. Poza imieniem tej kobiety, nic o niej nie wiemy. Imię żony Blizbora zostało powtórzone też w *Liber mortuorum monasterii Lubinensis*, gdzie wymieniono *Blisborii comitis cum Specoslava uxore* (podobnie jak w poprzednim źródle wymienieni zostali wraz z Sędziwojem i Włodzimierzem). Czytamy także, że to oni uczynili darowiznę wsi *Starcowiec* (*Liber mortuorum monasterii Lubinensis* 1888, s. 646-647). Zatem to źródło wskazuje na wspólną darowiznę dokonaną przez Blizbora i jego żonę. Miejscowość ta lokalizowana jest jako Starkowiec pod Kobylinem bądź Starkowo w pobliżu Dłużyny i Charbielina. Blizbor mógł być spokrewniony z komesem Boguszą z Charbielina (Perzanowski 1978, s. 71-73). Blizbor w 1252 roku świadkował jako brat Piotra (KDW 1877, nr 1, nr 308), a w 1283 wspomniano o nim jako o nieżyjącym bracie Mściwoja (KDW 1877, t. 1, nr 529; zob. Perzanowski 1978, s. 72).

Synowie Blizbora i przypuszczalnie wymienionej wyżej Spetosławy pojawiają się w kolejnym sporze. Z dokumentu Przemysła II z 1283 roku wiadomo, że komesowa (*comitissa*) *Chomecz*, wdowa po Boguszy, synu Piotra, wypełniając testament zmarłego męża, dała biskupstwu poznańskiemu wieś Trzcinicę, wobec czego zaprotestował rycerz Mściwój, syn zmarłego komesa Blizbora, a bratanek Boguszy, wskazując, że Trzcinica była jego dziedzictwem; książę po wysłuchaniu wdowy i biskupa poznańskiego Jana zatwierdził darowiznę tegoż Boguszy (KDW 1877, t. 1, nr 529; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, t. 5, s. 338). Zatem nadanie dokonane przez wdowę Chomecz uznał za w pełni prawomocne. Z innego dokumentu Przemysła II z 1286 roku dowiadujemy się o dalszym ciągu sporu, komes Bogusza, syn Piotra, w testamencie miał bowiem dać klasztorowi lubińskiemu wieś Charbielino i Dłużyna oraz jezioro Kosino i połowę Jeziora Trzebidzkiego, czemu sprzeciwili się bratankowie zmarłego: Mściwoj, syn Blizbora, Detlep i Piotr, syn

Piotra; Przemysł II rozstrzygnął spór na rzecz klasztoru (KDW 1877, t. 1, nr 561; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 1, s. 338).

W dokumencie Przemysła I dla klasztoru w Obrze z 1 lipca 1250 roku została wymieniona kobieta w kontekście potwierdzenia czynności prawnej dokonanej przez jej męża. Książę Przemysł zaświadczył bowiem, że komes Jarota w obliczu śmierci nadał klasztorowi w Obrze wieś Wityń (Witynia) z jeziorem, młynem, łąkami i lasami, to nadanie po śmierci Jaroty miała potwierdzić jego żona Żyrosława-Sierosława (KDW 1877, t. 1, nr 287; zob. Bielińska 1967, s. 247, nr P33; *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 3, s. 391). Podobne zastrzeżenie znajdujemy w dokumencie z 1251 roku uznanym za podejrzany, kiedy Przemysł I zaświadczył, że Zbrośław, syn Jonaty w obliczu śmierci nadał klasztorowi w Obrze wieś Smardzewo z łąkami i lasami. Po śmierci Zbrośława miała nadanie zatwierdzić jego matka Anna-Agna (KDW 1877, t. 1, nr 291), zatem uznawano jej prawa do wymienionej miejscowości.

Przemysł I wystawiał dość często potwierdzenia dla czynności dokonanych przez kobiety. 13 kwietnia 1249 roku w Owińskach Przemysł I potwierdził darowiznę wsi Kron dla templariuszy dokonaną przez wdowę po komesie Piotrze Łęku i obdarzył mieszkańców wsi zwolnieniami od powinności prawa książęcego (Bielińska 1967, s. 245, nr P26). Wymieniona wieś najczęściej lokalizowana jest w okolicy dzisiejszego Wałcza, choć także jako Krzan, na południe od Poznania (Burzyński 2010, s. 129-130).

Książęta rozstrzygali też nierzadko sporne sytuacje majątkowe, na przykład Przemysł I wystawił 12 lutego 1253 roku dokument w sprawie nadania uczynionego dla cystersów henrykowskich przez rycerza Pawła, który został zabity przez pogan, a wiernie służył ojcu Przemysła, o czym wspomniał książę w dokumencie. Ów Paweł nie miał żadnego potomka ani dziedzica, o czym informowała jego żona Dobrosława, ale żona Floriana miała przedstawić syna tegoż Floriana, którego prawa do Starkowca według kobiety uznał sędzia Domarad, jednak wspomniany sędzia temu zaprzeczył (KDW 1877, t. 1, nr 309). Książę zatem zatwierdził nadanie wsi Starkowiec dla klasztoru cystersów w Henrykowie i odrzucił roszczenia do Starkowca wysunięte przez wdowę po Florianie (Bielińska 1967, s. 254, nr P53), która przywoływała niewątpliwie prawa męża i syna, zapewne ze względu na więzy rodzinne. Wymieniony w dokumencie sędzia to Domarad z rodu Grzymalitów, wcześniej kasztelan w Uściu (1233-1234) i sędzia w latach 1235-1255 (Osiński 2012, s. 156), początkowo jako sędzia Władysława Odonica (*Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy*, s. 24, nr 24), następnie Przemysła I (*Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy*, s. 27, nr 56). K. Jasiński scharakteryzował Domarada jako wiernego i bliskiego współpracownika obu książąt wielkopolskich (Jasiński 1981, s. 195). Opisany przypadek wskazuje też, że w spornych sytuacjach majątkowych zwracano się w pierwszej kolejności do sędziego.

Ciekawy jest udział w przekazaniu wójtostwa przez żonę nieżyjącego wójta. W dokumencie Przemysła I, datowanym na 1258 rok, dotyczącym sprzedaży wój-

tostwa w Pobiedziskach Janowi, jest wzmianka o prawach, które wcześniej posiadał Piotr, a które przekazała księciu żona Piotra (KDW 1877, t. 1, nr 346). Pobiedziska mogły w tym czasie odgrywać większe znaczenie, mieściła się tam bowiem wiejska rezydencja Przemysła I. Z dworu tego korzystał również Bolesław Pobożny bezpośrednio po śmierci brata i objęciu rządów w całej Wielkopolsce. Wkrótce potem Pobiedziska utraciły funkcję rezydencjalną (Modzelewski 2000, s. 57).

Kolejnym dokumentem przybliżającym pozycję kobiety jest testament komesa Lęchomira z 1271 roku (KDW 1877, t. 1, nr 442), zatwierdzony przez księcia wielkopolskiego Bolesława I w Inowrocławiu 12 stycznia 1272 roku w drodze do Gdańska (KDW 1877, t. 1, nr 446). Można się zastanawiać nad powodem wystawienia dokumentu przez księcia wielkopolskiego, skoro dokument Lęchomira dotyczy urzędnika związanego z księciem kujawskim Kazimierzem I i wspomniane zostały w nim wsie leżące poza terenem Wielkopolski. W tym czasie jednak ziemia kujawska znajdowała się w rękach Bolesława Pobożnego, do czego doszło w wyniku buntu możnowładztwa kujawskiego. W *Kronice wielkopolskiej* znajdujemy informację, że „Siemomysł, zlekceważywszy ich [dostojników], posługiwał się niekiedy radami brodatych braci [krzyżaków], we wszystkim pokazując im życzliwość”. Moźni zatem „przyłgnęli do Bolesława, księcia Wielkopolski” (*Kronika wielkopolska* 2010, s. 156, 200). Zdaniem K. Jasińskiego, szczególną rolę w buncie rycerstwa kujawskiego przeciwko Siemomysłowi odgrywał biskup Wolimir (Jasiński 1955, s. 17-21). Należałoby tu wspomnieć też o zależnościach łączących biskupa kujawskiego Wolimira i księcia wielkopolskiego Bolesława. Wolimir był administratorem archidiecezji gnieźnieńskiej po śmierci arcybiskupa Janusza w 1271 roku w czasie wakansu na stolicy metropolitarnej (Hlebionek 2010, s. 155). W roku 1269 Bolesław Pobożny przejął Bydgoszcz i Kruszwicę. Wkrótce doszło do usunięcia Siemomysła z Kujaw, przejętych przez Bolesława Pobożnego. Bolesław rzekł się Kujaw dopiero w 1273 roku. Na czas panowania Bolesława w części Kujaw przypada ogłoszenie i potwierdzenie testamentu Lęchomira, który 15 stycznia 1271 roku oddał żonie Dobrosławie dożywotnio część majątku (Lachmirowice) za to, że wykupiła go z niewoli pogańskiej, polecił ją też opiece biskupa kujawskiego Wolimira. Część majątku (np. Proczyska) dał biskupstwu włocławskiemu, część zaś synowi swojego brata Jana, który miał zaopiekować się Dobrosławą (KDW 1877, t. 1, nr 442). Mąż zatem zabezpieczył przyszłość żony, oddając jej dożywotnio część majątku oraz zapewniając opiekę biskupa Wolimira, a także swojego brata. Zapewne książę potwierdził testament na prośbę Wolimira, wymienionego wśród świadków na pierwszym miejscu (KDW 1877, t. 1, nr 446; DKM 1887, nr 41, s. 216).

Ciekawy jest, wspomniany w dokumencie, wątek wykupu z niewoli. Lęchomir był urzędnikiem u boku książąt kujawskich, na przykład w 1241 roku sprawował funkcję podkoniego przy księciu Kazimierzu kujawskim, został bowiem wymieniony w jego dokumencie dla klasztoru w Łądzie (KDW 1877, t. 1, nr 228). Do

niewoli dostał się być może w 1269 roku, kiedy we wrześniu Kujawy dotknął najazd litewsko-jaćwieski (Powierski 1968, s. 69). Po odzyskaniu wolności spisał on testament. Jak w nim wskazał, wykupiony został dzięki staraniom swej małżonki, Dobrosławy. Być może żona wykupiła Lęchomira za własny majątek (Winiarz 1898, s. 9). Skoro drugą wieś Lęchomir przekazał kapitule kruszwickiej, możliwe, że jej członkowie odegrali jakąś rolę w staraniach o uwolnienie komesa (Śliwiński 1993, s. 315). Analizowany dokument dotyczył zabezpieczenia majątkowego żony przez męża. Kobieta dostała dożywotnio nie tylko określony majątek, ale także oddano ją pod opiekę kościoła oraz rodziny, dodatkowo rozporządzenia testamentowe zostały zatwierdzone przez księcia władającego tymi ziemiami.

Inną kategorię dokumentów stanowią akty potwierdzające rozporządzenia majątkowe dokonywane przez kobiety, niedotyczące instytucji kościelnych. Taki przypadek został opisany w dokumencie książąt wielkopolskich Bolesława I i Przemysła II, którzy 22 sierpnia 1273 roku w Szymanowicach stwierdzili, że za ich zgodą Wisława, córka Jaktora, wdowa po komesie Przybku, synu Przybysława, niegdyś kasztelana lubuskiego, dała swojej córce Jarosławie, żonie komesa Guntera, syna Rudolfa de Bibersteina, wieś Kadce i Małą Wieś, przekazując Gunterowi prawa własności, które miała we wspomnianych wsiach, ale zachowując sobie dożywotnio dochody z nich. Dokument wydano w obecności wysokich rangą urzędników wielkopolskich: komesa Przedpełka wojewody poznańskiego, komesa Janka kasztelana kaliskiego, Piotra kanclerza gnieźnieńskiego, komesa Marcina łowczego poznańskiego, komesa Jana kasztelana biechowskiego, komesa Wojsława kasztelana z Książa (KDW 1877, t. 1, nr 451; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 1, s. 169). Bibersteinowie byli rodem pogranicznym, dysponowali też dość znacznymi posiadłościami w Niemczech (Cetwiński 1980, s. 25). Sprawowali również urzędy w dzielnicy śląskiej. Gunter Biberstein Młodszy, syn Rudolfa, brata Guntera Starszego i Ulryka (Cetwiński 1982, s. 175, nr 713; s. 194, nr 848; s. 106, nr 224), na którego korzyść był spisany powyższy dokument, był łowczym wrocławskim wielokrotnie wspomnianym w dokumentach książąt śląskich. W dokumencie nie ma wzmianki o zgodzie syna Wisławy odnośnie do rozporządzeń, a wiadomo, że bratem Jarosławy był Sobiesław Przybysławic (Cetwiński 1982, s. 107-108; zob. Kozierowski 1929, s. 11). Możliwe jest, że wspomniane w dokumencie wsie stanowiły posag Jarosławy.

Kolejne przykłady obrazujące regulacje stosunków majątkowych w rodzinie znajdujemy w dokumentach wystawionych przez Przemysła II. Książę w 1278 roku w Santoku potwierdził darowiznę majątku Policzko (wieś Polikino, na rzece Warcie lub Noteci, obok ich połączenia) przez wdowę po Młodole dla swego zięcia Marcina Paranica. Książę nadał Marcinowi wolny przewóz przez rzekę Obrę oraz cło, a także uwolnił mieszkańców od wszelkich ciężarów i powinności, zwolnił od prac na rzecz grodu oraz spod jurysdykcji sądów, nadał też prawo polowania na ptaki i zwierzęta (KDW 1877, t. 1, nr 475). Zapewne wdowa uczyniła darowiznę tytułem posagu córki (*Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 3, s. 723). Przemysł II

potwierdził też, że bracia Nesul i Jan oraz ich syn Piotr 11 sierpnia 1293 roku w Poznaniu odstąpili część Kierzna córce Piotra, Katarzynie i jej mężowi Peregrynowi (KDW 1878, t. 2, nr 706). 10 grudnia 1278 roku w Poznaniu Przemysław zatwierdził darowiznę, dokonaną przez kolejną kobietę, Joannę, określoną jako *Iohanna medica de civitate Posnaniensi* (akuszerka/znachorka/zielarka), dotyczącą budynków i mienia ruchomego, tym razem dla instytucji kościelnej (dla dominikanów w Poznaniu), oraz potwierdził darowiznę jej męża (KDW 1877, t. 1, nr 484). Przypuszczać należy, że Joanna była mieszkanką poznańską, zatem nie należała do warstwy rycerskiej, jednakże wszystkie przywołane dokumenty wyraźnie wskazują na prawo dysponowania przez kobiety posiadaniem majątkiem. Charakterystyczne jest, że o dysponowaniu majątkiem dowiadujemy się nie z dokumentów wystawianych przez te kobiety, a z potwierdzeń książeńcych.

Warto omówić tu także przypadek Katarzyny, córki Stefana, syna Iwona z Wielkopolski (*domina Katerina filia Stefani filij Ywonis de maiori Polonia*), kobiety zamieszkującej w dzielnicy wielkopolskiej, ale posiadającej majątek także w sąsiednim księstwie. Dyplom Leszka Czarnego z 1278 roku dotyczy sprzedaży wsi Cherubinowice w kasztelanii wiślickiej za 150 grzywien przez Katarzynę, występującą wraz z mężem Boguchwałem. Była to ojcowizna Katarzyny (*hereditatem suam patrimoniale*). Według dokumentu, przed sprzedażą, Katarzyna miała po śmierci ojca długo posiadać wspomnianą wieś. Kupującym był stryj Katarzyny miecznik sandomierski Klemens, syn Wawrzyńca, który określony został jako wierny urzędnik księcia (KDP 1858, t. 3, nr 56). Dokument jest uważany za fałszyfikat, ale niektóre informacje w nim zawarte mają pochodzić z nieznanego autentycznego dokumentu (Sikora 1978, s. 9-11). Wymieniona kobieta była związana rodzinnie z rycerstwem księstwa krakowsko-sandomierskiego, może jej matka wywodziła się z ziemi sandomierskiej, a bratem matki był wspomniany Klemens, skoro określony został jako wuj Katarzyny. Kobieta zapewne przeniosła się do Wielkopolski po wyjściu za mąż za prawdopodobnego Wielkopolanina. Według W. Semkowicza, dziad Katarzyny – Iwon (Jan) był także z pochodzenia Wielkopolaninem, który miał przybyć do księstwa krakowsko-sandomierskiego (Semkowicz 1910, s. 4-8). Zdaniem T. Pietrasa, Katarzyna z Charbinowic przeniosła się do Wielkopolski, wychodząc za mąż za Boguchwałę, a wieś położoną daleko od swych obecnych dóbr sprzedała stryjowi Klemensowi z Zassowa, określając go jako stryja w znaczeniu współrodowca (Pietras 2008, s. 26-27). Dokument dotyczy wprawdzie stosunków majątkowych w dzielnicy krakowsko-sandomierskiej, pokazuje jednak sytuację dotyczącą migracji kobiety do sąsiedniej dzielnicy, czyli Wielkopolski. Gdy kobieta sprzedawała swoją ojcowiznę, towarzyszył jej mąż, Wielkopolanin, który być może namówił ją do tej sprzedaży.

Kolejne dokumenty dotyczą niespokojnych czasów po śmierci Przemysła II. Wielkopolska została podzielona pomiędzy księcia śląskiego Henryka III głogowskiego i księcia kujawskiego Władysława Łokietka, którego część w 1299 roku opanował czeski król Wacław II, a po jego śmierci w 1305 roku zajęli ją Henryk

głogowski i jego synowie. Władysław Łokietek odzyskał Wielkopolskę w 1314 roku. W okresie panowania Wacława II dokumenty, gdzie wzmiankowano kobiety, są wystawiane przez urzędników wielkopolskich. W dyplomie z 1 stycznia 1302 roku przywołano bezimiennie matkę Wlastka i Radona sprzedających klasztorowi lubińskiemu swoją część Wieszkowa za zgodą Witosława, ich bratanka, syna Piotra. Bracia zostali określani jako synowie jednej matki, byli zatem braćmi przyrodnymi. Dokument miał potwierdzić swoją pieczęcią Mikołaj, wojewoda kaliski, wymienieni bracia bowiem jej nie posiadali (KDW 1878, t. 2, nr 847). Potomkowie Wlastka i Radona wysunęli w XIV wieku pretensje do tej posiadłości (Perzanowski 1978, s. 65). Z tego okresu znajdujemy też dokumenty potwierdzające rozporządzenia czynione przez kobiety. Bartłomiej, wójt miasta Pyzdry, w 1303 roku potwierdził, że klasztor w Łądzie kupił od Zofii, wdowy po Udelinie, trzecią część młyna, leżącego nad Wartą. Z dokumentu dowiadujemy się też, że Jan miał uczynić zapis na rzecz klasztoru łądeckiego w intencji modlitwy za duszę swoją i żony Lisy (KDW 1878, t. 2, nr 877).

Kolejny dokument także przynosi informację o darowiźnie uczynionej w intencji modlitwy za duszę ofiarodawcy i jego małżonki, komes Prandota 26 grudnia 1303 roku w Grodziska potwierdził bowiem, że Herman, wójt Grodziska kupił od niego i jego ojca, wojewody poznańskiego Piotrka (*Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy* 1985, s. 63, nr 354) młyn nad rzeką Dojcą, wraz z sołectwem i wójtostwem i następnie darował na rzecz klasztoru cystersów w Paradyżu dla spokoju dusz jego przodków i dla przebaczenia własnych grzechów oraz jego żony Hildegundy (KDW 1878, t. 2, nr 879; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 1, s. 682). Intencja modlitwy za duszę żony została wspomniana również w dokumencie komesa Mikołaja Będzęcica z Kłębowa, który jako podkomorzy Królestwa Polskiego w 1303?, sprawując funkcję u boku Wacława II w Poznaniu, przekazywał młyn Ruchocin klasztorowi cystersów w Obrze, dla spokoju duszy swojej, żony i dzieci (KDW 1878, t. 2, nr 886; zob. Krasoń 1950). Z dokumentu można wnioskować, że wspomniana żona w momencie czynienia rozporządzenia już nie żyła, podobnie jak dzieci Mikołaja, zatem Małgorzata, wymieniona wraz z Mikołajem z Kębłowa 2 lutego 1312 roku jako wspólnie nadająca młyn Ruchocin dla klasztoru w Obrze oraz dobra Nieborze i Chorzymin (KDW 1878, t. 2, nr 951, zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 2, s. 174), mogła być kolejną żoną Mikołaja.

Podobnie wojewoda kaliski Michał, syn wojewody Janka (*Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy* 1985, s. 49, nr 234) 20 marca 1306 roku dla ukojenia duszy swojej i żony Krajny (*Craynne*) na zjeździe Zarembów w Pyzdrach nadał biskupstwu poznańskiemu Piątkowo za zgodą bratanków Marcina, syna Sędziwoja, wojewody poznańskiego, oraz Sędziwoja, Mikołaja i Gotpolda, synów Wojciecha, kasztelana santockiego. Wspomniana żona zapewne niedawno zmarła, za jej duszę miała palić się wielka świeca (KDW 1878, t. 2, nr 900, 901). Nie da się określić pochodzenia tej kobiety. Zapewne nie mieli z Michałem wspólnego potomstwa (Bieniak 1975, s. 616; zob. Bieniak 1990, s. 157-168).

Do Pyzdr przybył też wtedy bliski krewny ofiarodawcy, biskup poznański Andrzej (Pakulski 1975, s. 120-122). Jego pieczęć znalazła się przy dokumentach. Być może wojewoda Michał wtedy chorował, co sugeruje obecność medyka Mikołaja (KDW 1878, t. 2, nr 900). Być może na zjeździe w Pyzdrach zapadła decyzja o zerwaniu przez ród współpracy z Waławem III i oddaniu tronu Henrykowi głogowskiemu. Biskup poznański Andrzej Zaremba z kolei 5 lipca 1312 roku w Poznaniu potwierdził darowiznę pięciu wolnych łanów we wsi Cieśle dokonaną przez Alberta Kyrzonowicza dla klasztoru cystersów w Zemsku w intencji zbawienia duszy swojej, żony i rodziców (KDW 1878, t. 2, nr 956). Z omawianego okresu rządów Waława II w Wielkopolsce znane są głównie dokumenty, w których w przeważającej mierze jedynie wzmiankowano kobiety, głównie w kontekście modłów za ich duszę. Jest to inna sytuacja niż w czasie panowania książąt wielkopolskich: Przemysła I, Bolesława I czy Przemysła II, którzy często wydawali dokumenty potwierdzające nadania kobiet.

Dokumenty z okresu panowania Henryka głogowskiego i jego synów, a także z czasu po przejściu Wielkopolski przez Władysława Łokietka wspominają w różnych kontekstach o prawach majątkowych kobiet. W dokumencie członków rady miejskiej w Pyzdrach, wystawionym 18 marca 1310 roku czytamy, że Henko, mieszkaniec Pyzdr między innymi zrzekł się praw do młyna znajdującego się w Biskupicach na rzecz klasztoru w Łądzie. Wspomniana została w dokumencie niezająca żona Lisa, która uczyniła nadanie na rzecz klasztoru (KDW 1878, t. 2, nr 933; por. KDW 1878, t. 2, nr 877).

Barwna historia obyczajowa została przedstawiona w dokumencie wystawionym 20 lipca 1305 roku przez Henryka głogowskiego, który zatwierdził klasztorowi w Wieleniu nabycie wsi Starkowo i Polodowo. Starkowo było własnością rycerza Wujka, który został ścięty na wniosek mnichów za dokonywane podpalenia, jego ojciec nadał zaś tę wieś klasztorowi w ramach zadośćuczynienia krzywd, z zastrzeżeniem dla żony rycerza wyżywienia i utrzymania oraz przekazania jej ruchomości, oprócz najlepszego konia i zbroi, które przypadają klasztorowi. Polodowo z kolei było własnością Marcina, schwytanego rozbójnika, który został ścięty, nie miał dziedziców, więc przed śmiercią nadał tę wieś klasztorowi (KDW 1878, t. 2, nr 893; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 5, s. 551). Z dokumentu Henryka głogowskiego wynika, że zapewne żona ściętego rycerza miała otrzymać dożywotnio ruchomości jako zabezpieczenie.

22 sierpnia 1314 roku Jaktor z Klemska wraz z żoną Jadwigą za zgodą spadkobierców przekazał Nowe Kramsko klasztorowi w Obrze (KDW 1878, t. 2, nr 972; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 2, s. 443). Jest to rzadki przypadek występowania kobiety jako współwystawcy dokumentu. Tej czynności prawnej dotyczy dokument księcia Henryka (syna Henryka głogowskiego), który 6 października 1317 roku w obozie przed Brandorfem (Przyprostynia) zatwierdził dokonane przez Jadwigę wdowę po Jaktorze z Klemska nadanie Nowego Kramska dla klasztoru w Obrze i dał tej wsi immunitet podobny do tych, które posiadały

inne dobra kościelne (KDW 1878, t. 2, nr 994; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 2, s. 443). Zatem nadanie uczynione przez kobietę na podstawie dokumentu księcia uznano za w pełni prawomocne.

Kolejny dokument odnoszący się do zakończenia sporu majątkowego nie dotyczy nadania dla klasztoru, reguluje bowiem relacje rodzinne. Wojciech wymieniony jako wojewoda z Krosna, zarządzający Gostyninem, 26 stycznia 1315 roku zaświadczał w sprawie ugody, zawartej między sołtysem Ulrykiem z Kozłowa a wdową po bracie jego Wytku, Świętochą. Wdowa zrzekła się dóbr zmarłego męża, a sołtys spłacił jej siedem grzywien. Obecni byli Syfrid z Cedelicz, Herman z Kojen i magister Ludwig. Spisane to zostało przez Eberharda pisarza dworu (KDW 1878, t. 2, nr 974; zob. *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 2, s. 327). Zatem kobieta występowała tutaj jako strona konfliktu.

Rozporządzenie majątkiem stanowi też treść dokumentu z 23 lutego 1316 roku (znanego z rejestru), z którego dowiadujemy się, że wdowa Elżbieta z synem Michałem nadała swoją posiadłość w Ołoboku tamtejszemu klasztorowi cysterek (KDW 1982, t. 6, nr 88). Ten i wcześniej przywołane dokumenty (wymieniające wdowy albo matki rycerzy, zapewne będące wdowami) wskazują na silną pozycję prawną wdowy posiadającej zdolność do samodzielnych działań prawnych (Roman 1953, s. 80-109; Lesiński 1956). Według zwyczajowego prawa polskiego, przestrzegano, aby wdowa po rycerzu, matka jego dzieci, miała tę samą pozycję, którą zajmowała w domu męża, choć stanowisko prawne wdowy w monarchii piastowskiej ulegało ewolucji (Lis 2015, s. 143-144).

O sprawie sporu majątkowego czytamy w dokumencie Władysława Łokietka z 22 kwietnia 1316 roku wystawionego w Brześciu. Odnosi się on do konfliktu między Żyrą a klasztorem w Łądzie. Żyra wraz z żoną, córką Dobiesława, zostali pozbawieni posiadłości Łęg otrzymanej od Dobiesława. Sprawa została jednak rozstrzygnięta na korzyść opactwa łądzkiego (KDW 1878, t. 2, nr 983). 29 czerwca 1318 roku w Pyzdrach Władysław Łokietek zatwierdził także nadanie Świńca uczynione przez Mikołaja i Mączka oraz ich matkę Jagnę, dziedziców Świńca, na rzecz Pawła opata i konwentu lubińskiego (KDW. Seria nova 1975, z. 1, nr 56; zob. Perzanowski 1978, s. 130).

Henryk głogowski, jego syn Henryk oraz Władysław Łokietek jako panujący władcy (bądź ich urzędnicy, jak wspomniany wojewoda Wojciech) wystawiali dokumenty dotyczące nadań czynionych przez kobiety lub odnoszące się do sytuacji spornych z udziałem kobiet, występujących jako strony konfliktu. Zachowane dokumenty z początku XIV wieku, wymieniające kobiety, dotyczą w przeważającej większości nadań i regulacji na rzecz instytucji kościelnych.

Na początku okresu rozbitcia dzielnicowego pojawiają się w dokumentach kobiety czyniące wraz z mężami nadania dla instytucji kościelnych na terenie Wielkopolski, choć posiadłości ich mężów nierzadko zlokalizowane były na terytorium innych dzielnic, a oni sami często pełnili funkcje przy boku władców sąsiednich księstw. Kobiety przekazywały dobra wraz z mężami, wymienione dokumenty po-

zwalają przyjmując, że kobiety w XII wieku miały udział w decydowaniu o nadaniu nieruchomości.

W przypadku dokumentów wystawianych w XIII wieku widoczne są serie dokumentów dla poszczególnych klasztorów, na przykład w Łeknie, Obrze czy Paradyżu, gdzie są wzmianki o zgodzie kobiet, zwykle wspomnianych bezimiennie, bądź o ich nadaniach uczynionych wraz z mężami. Z dokumentów dowiadujemy się, że kobiety rozporządzały swoim majątkiem. Posiadłości mogły być wianem kobiety, wdowy czyniły też darowizny tytułem przekazania posagu córki. Widać kilka typów dokumentów, w których przywoływane są kobiety.

Z analizy treści dokumentów wynika, że książęta wielkopolscy w XIII wieku, zwłaszcza Bolesław I, ale także Przemysł I czy Przemysł II często potwierdzali nadania czynione przez kobiety, zapewne dla rozstrzygnięcia wszelkich wątpliwości i dla uznania ich za w pełni prawomocne. Zatem te nadania nierzadko były kwestionowane, co jest też widoczne w świetle dokumentów, dochodzi bowiem do procesów dotyczących dyspozycji dokonanych przez kobiety. Na podstawie jednego z dokumentów widać pewien mechanizm działania – w sytuacji spornej zgłaszano się do sędziego. Dokumenty jednak pokazują nie tylko spory, ale też współpracę kobiety z rodziną męża, jak w przypadku Raclawy.

Rycerze zabezpieczali też na mocy dokumentów losy swoich żon, córek czy matek, szczególnie poprzez nadania dla klasztorów. Kobiety dostawały dożywotnio określony majątek, oddawano je również pod opiekę kościoła. W sporej liczbie dokumentów pojawiają się wzmianki o zbawieniu duszy ofiarodawcy i jego żony.

Zaobserwować można także wśród analizowanych dokumentów z okresu od XII do początku XIV wieku dyplomy regulujące sytuacje rodzinne, czyli niewystawiane dla instytucji kościelnych, choć te ostatnie jednak przeważają jako odbiorcy. Ciekawy jest udział kobiety w przekazaniu wójtostwa żony nieżyjącego wójta, co sugerowałoby jakieś jej prawa w tym zakresie.

W świetle analizowanych dokumentów widoczne są też różne kwestie dotyczące losów kobiet, na przykład sytuacja przemieszczania się kobiet za mężem w XIII wieku między poszczególnymi księstwami. W dokumentach ujawniają się ciekawe sytuacje obyczajowe, jak choćby kwestia wykupu jeńców, w czym często uczestniczyły kobiety z rodziny jeńca, bądź kwestia zabezpieczenia żony po wykonaniu wyroku na mężu za rozbójnictwo, wspomniano także o śmierci rycerza w czasie wyprawy przeciw poganom i losach jego żony.

Analizie poddano 69 dokumentów, w tym także dokumenty dotyczące klasztorów żeńskich, oraz pięć dokumentów dotyczących wzmiankowanych kobiet, ale wystawianych przez książąt władających sąsiednimi księstwami. Wśród przeanalizowanych dokumentów, w których wymieniane były kobiety z warstwy rycerskiej (z wyjątkiem mniszek): 13 dotyczyło klasztoru w Obrze, 12 Paradyża, trzy klasztoru w Łądzie, dwa klasztoru w Lubiniu, dwa klasztoru w Łeknie, dwa klasztorów żeńskich, jeden biskupstwa poznańskiego, jeden biskupstwa włocławskiego, jeden dominikanów poznańskich, jeden klasztoru w Trzemesznie, jeden templariuszy,

jeden klasztoru w Henrykowie, pięć sytuacji nadań nie dotyczyło instytucji kościelnych. Najczęściej kobiety przywoływane są w treści dokumentu (w dyspozycji), rzadko w intytulacji (w dwóch przypadkach jako współwystawcy dokumentów), wyjątkowo w testacji (w dokumencie wystawionym przez przełożoną klasztoru).

W stosunku do sąsiednich księstw: mazowieckiego i krakowsko-sandomierskiego widoczna jest w dzielnicy wielkopolskiej większa liczba dokumentów, gdzie wzmiankowano kobiety. Przeanalizowane dokumenty wskazują na fakt uznawania praw kobiet do własności majątkowej i możliwości nią rozporządzania w dzielnicy wielkopolskiej, choć często wystawiane potwierdzenia książąt mogą wskazywać na kwestionowanie rozporządzeń czynionych przez kobiety.

Konflikt interesów: Autorka deklaruje brak konfliktu interesów.

Wkład autorów: Autorka przyjmuje na siebie wyłączną odpowiedzialność z tytułu: przygotowania koncepcji badawczej dzieła i sposobu jego przedstawienia (opracowania metodyki), zebrania i analizy danych, interpretacji wniosków, a także zredagowania wersji ostatecznej rękopisu.

Bibliografia

- Benyskiewicz K. 1997, *Janusz z Widzimia. Udział przedstawicieli rodu Jeleni w rywalizacji o tron wielkopolski w latach 1233-1241*, w: W. Peltz, J. Dudek (red.), *Etos rycerski w Europie środkowej i wschodniej od X do XV w.*, Zielona Góra.
- 2004, *Władysław Laskonogi wystawcą dokumentów fundacyjnych klasztoru cystersów w Obrze*, „*Studia Źródłoznawcze*” 42, s. 65-78.
- Bielińska M. 1967, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII w.*, Wrocław.
- Bieniak J. 1975, *Michał*, w: W. Roztworowski (red.), *Polski słownik biograficzny*, t. 20, 1975, s. 616.
- 1978, *Heraldyka polska przed Długoszem. Uwagi problemowe*, w: P. Skubiszewski (red.), *Sztuka i ideologia XV w.*, Warszawa 1978, s. 165-210.
- 1990, *Poznański dokument Władysława Łokietka z 29 listopada 1314 r.*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Historia*” 45, s. 157-168.
- Bogucka M. 1998, *Białogłowa w dawnej Polsce*, Warszawa.
- Bogucki A. 1972, *Komes w polskich źródłach średniowiecznych*, Warszawa.
- 1992, *O strukturze administracyjnej Polski XI i XII w.*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 44, s. 1-25.
- Bruski K., Powierski J., Śliwiński B. 1993, *Studia z dziejów Pomorza w XII w.*, Słupsk.
- Brzeziński W. 2021, *Życie szlachcianki w późnośredniowiecznej Wielkopolsce. Magnificae et generosae. Zagadnienia demograficzne i majątkowe*, Bydgoszcz.
- Burzyński E. 2010, *Zakon rycerski templariuszy na ziemiach Pomorskiej i na Pomorzu Zachodnim*, Wodzisław Śląski.
- Cetwiński M. 1980, *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław.
- 1982, *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku. Biogramy i rodowody*, Wrocław.
- Czwojdrak B., Kluczek A.A. 2015 (red.), *Kobiety i władza w czasach dawnych*, Katowice.
- Długosz J. 2009, *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 6-7, J. Mrukówna (tłum.), Warszawa.
- DKM 1887, *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII w.*, wyd. B. Ulanowski, Kraków.
- Dobosz J. 1995, *Dokument Mieszka III Starego dla kanoników regularnych w Trzemesznie (28 kwietnia 1145 r.)*, w: K. Sobkiewicz (red.) *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 4, Gniezno, s. 87-106.

- 2002, *Monarchia i możni wobec kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań.
- Dorszewski P.H. 2013, *Uposażenie i działalność gospodarza klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie*, Olsztyn, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/3573/Dorszewski_Upozazenie_i_dzialalnosc_gospodarza_klasztoru_kanonikow_regularnych_w_Trzemesznie.PDF?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 22.04.2023).
- Gąsiorowski A. 1995 (red.), *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane Profesor Alicji Karłowskiej-Kamzowej*, Poznań
- Hlebionek M. 2010, *Bolesław Pobożny i Wielkopolska jego czasów*, Kraków.
- Jasiński K. 1955, *Porozumienie kujawsko-pomorskie w 1280 r.*, „Zapiski Historyczne” 21, z. 3-4, s. 7-44.
- 1981, *Studia nad wielkopolskim stronnictwem książęcym w połowie XIII w. Współpracownicy Przemysła I do 1253 r.*, w: S. Kuczyński (red.), *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 1, Warszawa, s. 161-201.
- Jurek T. 1987, *Geneza księstwa głogowskiego (w związku z artykułem Jerzego Mularczyka, Podziały Śląska między synów Henryka II Pobożnego w połowie XIII wieku)*, „Przegląd Historyczny” 76, z. 3, s. 481-504), „Przegląd Historyczny” 78/1, s. 79-92.
- 1995, *Wędrowni rycerze i ich damy. Małżeństwa obcych rycerzy na Śląsku w XIII i XIV w.*, w: A. Gąsiorowski (red.), *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy*, Poznań, s. 61-77.
- 1998, *Ślub z obcym. Żony i córki niemieckich rycerzy na Śląsku w XIII i XIV w.*, w: Z.H. Nowak, A. Radziwiński (red.), *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Toruń.
- KDM 1886, *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków.
- KDP 1858, *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 3, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, J. Bartoszewicz, Warszawa.
- KDW 1877, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1, wyd. I. Zakrzewski, Poznań.
- 1878, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 2, wyd. I. Zakrzewski, Poznań.
- 1982, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Poznań.
- 1999, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 11, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/20119?id=20119> (dostęp: 21.01.2023).
- KDW. Edycja elektroniczna, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/12458/edition/20061?language=pl#structure> (dostęp: 7.02.2023-23.04.2023).
- KDW. Seria nova 1975, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Seria Nova*, z. 1. *Dokumenty opactwa benedyktynów w Lubiniu z XIII-XV wieku*, wyd. Z. Perzanowski, Warszawa–Poznań.
- Koczy L. 1936, *Bronisz*, w: W. Konopczyński (red.), *Polski słownik biograficzny*, t. 2, s. 473.
- Kończak-Chmiel M. 2018, *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin.
- Kostyrko M. (red.), 2020, *Cisterscapes – cysterskie krajobrazy łączące Europę. Inwentaryzacja krajobrazu kulturowego. Krajobraz klasztoru Łekno – Wągrowiec*, Wągrowiec, http://opatowka.blink.pl/old/wp-content/uploads/2021/07/cisterscapes_wagrowiec_lekno_pl_1.pdf (dostęp: 23.03.2023).
- Kozierowski S. 1929, *Obce rycerstwo w Wielkopolsce w XII-XVI wieku*, Poznań.
- Kozłowska-Budkowa Z. 1948-1958, *Gertruda*, w: W. Konopczyński (red.), *Polski słownik biograficzny*, t. 7, s. 407.
- Krasoń J. 1950, *Uposażenie Klasztoru Cystersów w Obrze w wiekach średnich*, Poznań.
- Kronika wielkopolska*, 2010, tłum. K. Abgarowicz, Kraków.
- Kruszewski T. 2018, *Rycerscy spadkobiercy księcia Świętopełka „nakielskiego” z rodów Lisów i Wierzbnow. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 2018, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/102898> (dostęp: 23.03.2023).
- 2019, *Ród Gryfów (Gryfitów), rycerscy potomkowie książąt pomorskich Studium historyczno-prawne*, Wrocław, http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/108567/PDF/Rod_Gryfow_Gryfitow_rycerscy_potomkowie_ksiiazat_pomorskich.pdf (dostęp: 24.03.2023).
- Kucharski G. 2002, *Klasztor cysterek w Lubienicach nad Prosną*, „Nasza Przeszłość” 97, s. 65-87.
- Kürbis B. 1958, *Żywość bl. Salomei jako źródło historyczne*, w: *Studia Historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa.
- Legenda świętej Jadwigi*, 1993, tłum. A. Jochelson przy współudziale M.W. Gogolewskiej, Wrocław.
- Lesiński B. 1956, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław.

- Liber fraternitatis Lubinensis* 1888, w: F. Papeé (wyd.), *Monumenta Poloniae Historica*, t. 5, s. 562-584, Lwów.
- Liber mortuorum monasterii Lubinensis* 1888, w: W. Kętrzyński (wyd.), *Monumenta Poloniae Historica*, t. 5, s. 585-652, Lwów.
- Lis A. 2015, *Prawne uwarunkowania funkcjonowania rodziny w świetle wybranych źródeł polskich do 1320 roku*. Lublin.
- Lisiewicz Z. 1892, *O obsadzeniu stolic biskupich w Polsce*, Lwów.
- Maciejewski J. 2002, *Pochodzenie i kariera biskupa lubuskiego Wilhelma I z Nysy (1252-1273)*, „Roczniki Historyczne” 68, s. 85-95.
- Małecki A. 1890, *Studia heraldyczne*, t. 2, Lwów.
- Mistrz Wincenty* tzw. *Kadłubek* 1996, *Kronika polska*, tłum. i oprac. B. Kürbis, Wrocław.
- Modzelewski K. 2000, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII wiek*, Poznań.
- Mularczyk J. 1977, *Dobór i rola świadków w dokumentach śląskich do końca XIII w.*, Wrocław.
- Nowak Z., Radziwiński A. 1998 (red.), *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Toruń.
- Osiński J. 2012, *Bolesław Rogatka. Książę legnicki. Dziedzic monarchii Henryków śląskich (1220/1225-1278)*, Kraków.
- Pakulski J. 1975, *Ród Zarembów w Wielkopolsce w XIII i początkach XIV w.*, Warszawa.
- Perzanowski Z. 1978, *Opactwo benedyktyńskie w Lubiniu. Studia nad fundacją i rozwojem uposażenia w średniowieczu*, Wrocław.
- Pietras T. 2008, *W kwestii pochodzenia Sulimów łęczycyckich*, „Rocznik Łódzki” 55, s. 11-40, https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/12461/Pietras_RL_55.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 15.02.2023).
- Powierski J. 1968, *Uwagi o wydarzeniach kujawskich w latach 1267-1271*, „Prace Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego” 5, s. 43-76.
- Rocznik kapituły poznańskiej*, 1962, w: B. Kürbis (wyd.), *Monumenta Poloniae Historica. Nova series*, t. 6, Warszawa, s. 23-77.
- Roman S. 1953, *Stanowisko majątkowe wdowy w średniowiecznym prawie polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 5, s. 80-109.
- Rutkowska-Płachcińska A. 1950, *Comes w źródłach polskich wczesnego średniowiecza i niektórych innych słowiańskich*, „Sprawozdania PAU”, s. 676-685.
- Semkowicz W. 1910, *O początkach rodu Sulima*, „Miesięcznik Heraldyczny” 3, z. 1, s. 4-8.
- 1936, *Nieznany testament Tomasza II, biskupa wrocławskiego (1270-1292)*, „Collectanea Theologica” 17, z. 1-2.
- Sikora F. 1964, *Uwagi o dokumentach klasztoru cysterek w Owińskach*, „Studia Źródłoznawcze” 9, s. 61-73.
- 1969, *Dokumenty i kancelaria Przemysła I oraz Bolesława Pobożnego 1239-1279 na tle współczesnej dyplomatyki wielkopolskiej*, Wrocław.
- 1974, *Najstarsze dokumenty i dzieje klasztoru bożogrobców w Gnieźnie*, „Studia Źródłoznawcze” 19, s. 47-74.
- 1978, *Ze studiów nad dokumentami i kasztelanią Leszka Czarnego*, „Studia Historyczne” 21, z. 1, s. 9-11.
- Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, edycja elektroniczna, redakcja ogólna T. Jurek, opracowanie informatyczne S. Prinke. Poznań, cz. 1-5, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/> (dostęp: 7.02.2023-23.04.2023).
- Spors J. 1974, *Agresja brandenburska wobec Wielkopolski do 1278*, „Roczniki Historyczne” 40, s. 107-121.
- Slesisches Urkundenbuch*, 1998, t. 6. Band 1291-1300, ed. W. Irgang, Köln–Weimar–Wien 1998.
- Szymczakowa A. 2010, *Pozycja kobiety w średniowiecznej Polsce*, w: W. Zawitkowska (red.), *Kobieta o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, Rzeszów.
- Śliwiński B. 1993, *O niektórych aspektach wykupu z niewoli jeńców-rycerzy w Polsce dzielnicowej i zjednoczonej*, w: J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa (red.), *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Kraków, s. 311-321.
- 1996, *Do kogo należał jeńiec – rycerz w średniowiecznej Polsce*, w: S. Kuczyński (red.), *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 7, Warszawa, s. 235-241.

- 2006, *Poczet księżąt gdańskich*, Gdańsk.
- Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski, 1987, J. Pleziowa (tłum.), Warszawa.
- Tetrycz-Puzio A. 2019, *Pozycja kobiet z rodzin rycerskich w dzielnicy krakowsko-sandomierskiej w okresie rozbitcia dzielnicowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Historia” 74, s. 75-95.
- 2022, *Kobiety z warstwy rycerskiej w świetle dokumentów mazowieckich z XII i XIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Historia” 77, s. 29-45.
- Urzędnicy małopolscy XII-XV wieku. Spisy*, 1990, J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozumski (oprac.), A. Gąsiorowski (red.), Wrocław.
- Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy*, 1985, M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko (oprac.), A. Gąsiorowski (red.), Wrocław.
- Winiarz A. 1898, *Polskie prawo majątkowe-mażeńskie w wiekach średnich*, Kraków.
- Wiesiołowski J. 1999, *Zmiana pozycji społecznej kobiety w średniowiecznej Polsce*, w: A. Gąsiorowski (red.), *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane Profesor Alicji Karłowskiej-Kamizowej*, Poznań.
- Vita Annae ducisse Silesiae* 2004, E. Skibiński (tłum.), w: M. Michalski, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, Poznań, s. 310-317.
- Vita et Miracula sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis* 1884, W. Kętrzyński (wyd.), MPH, t. 4, Lwów 1884, s. 662-744.
- Vita sanctae Hedwigis ducissae Silesiae* 1884, w: A. Semkowicz (wyd.), MPH, t. 4, Lwów, s. 501-655.
- Vita sanctae Salomeae Reginae Haliciensis*, 1884, w: W. Kętrzyński (wyd.), *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów, s. 770-796.
- Wojciechowski P.K. 1992, *Rozmowa Elżbiety z Raclawą. Przyczynek do dziejów rodu Gryfitów w pierwszej połowie XIII w.*, w: S.K. Kuczyński (red.), *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 5, Warszawa.
- Wójcik M.L. 1993, *Ród Gryfitów do końca XIII w. Pochodzenie, genealogia, rozsiedlenie*, Wrocław.
- Wroniszewski J. 2000, *O początkach kościoła w Kijach*, „Roczniki Humanistyczne” 48, s. 623-634.
- ZDMaz 1919, *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa.